

Mehmet Yılmaz Akbulut,

Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası,

İstanbul: Timaş Yayınları, 2022, 607 s., ISBN 978-605-08-4362-0.

Giriş, altı bölüm, alt başlıklar ve sonuç kısmından oluşan kitabın odağındaki kişi 18. yüzyılda yaşamış, Giritleli bir Yahudi olan ve Sultan IV. Mehmed devrinde saraya intikal ederek cerrah ve sonrasında hekimbaşı olarak görev yapan ve nihayetinde 1707’de ölmüş olan Nuh Efendi’nin oğlu Hekimoğlu Ali Paşa’dır. Ailenin en küçük üyelerinden biri olarak 4 Haziran 1689 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Ali Paşa diğer kardeşlerinin ilmiye sınıfına dâhil olmalarının aksine Enderun’a girmiş, burada silahşörlük ve kapıcıbaşılık dâhil bazı görevler üstlenmiştir. Buradan 1715 yılında Zile hasları voyvodalığa, akabinde ise Adana valiliğine tayin edilmiş ve bu sırada Anadolu’da 1722 sonuna kadar gerçekleştirmiş olduğu tahrir istikbalini temin edecek önemli başarılarından biri olmuştur. Patlak veren Osmanlı-İran harpleri sırasında maiyetindeki kapı halkıyla birlikte muharebelerde görev alan ve Tebriz seraskerliğini de üstlenen Paşa’nın diğer beylerle giriştiği çekişme ve kimi zaman başarısızlıkları bir tarafa, göstermiş olduğu genel ilerleme ile babasının Saray’da kendisi için bıraktığı müspet nüfuz mirası ile 1732 yılında sadaret mührünü almayı başarmıştır. Klasik dönemin uzun sadaret yılları anlayışının ve bunun başarılı örneklerinin aksine Sultan III. Ahmed’in, Sultan I. Mahmud’a yaptığı veziriazamlarını uzun süre görevde tutma nasihati Ali Paşa için geçerli olmamış, mührü yaklaşık 3,5 yıl elinde tutmayı başarmıştır. 1735 yılının Temmuz ayında görevden alınana kadar Paşa, başta İstanbul yangınları ve payitahtın iâşesi ile uğraşmanın yanı sıra ahvaline derinlemesine müdrük olduğu tartışmalı, Avrupa ilişkileri hususunda dengeli bir siyaset izlemiştir. Şark, İran cephesinde bizzat bulunmuş olması buradaki siyasi durumu daha yakından takip etme şansını kendisine sunmuştur. 1730 İsyani’ndan sonra merkez-taşra ve bürokrasi ilişkilerini düzenlemeye çalışan ve tekrar devletin taşra yapısına odaklanarak merkezileştirmeye sağlayan bir politikanın temsilcisi olan Paşa, merkezdeki dâhilî siyasi çekişmelerin de etkisiyle sadarettten azledilmiş ve akabinde Girid, Bosna ve Mısır valiliklerini üstlenmiştir. Özellikle Bosna valiliği sırasında asayiş ve diğer konularda göstermiş olduğu başarı ile Belgrad Kalesi’nin geri alınması ve 1739 Belgrad Antlaşması’ndaki unutulmuş rolü ve payı ile ön plana çıkmıştır. Paşa’nın Bosna ve Mısır’daki asayişi temin etmesi ve buradan vergilerin toplanması ve İstanbul’a gönderilmesini başarması ikinci defa sadarete getirilmesinin zeminini oluşturmuştur. 1742’den 1743 Eylül’üne

kadar bu görevi sürdüren Paşa, İran cephesindeki başarısızlıkları ve rakiplerinin de dahliyle mührü ikinci defa teslim etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Girid, Bosna, Sivas, Kütahya ve Trabzon valiliklerini yürütmüş nihayet 1755 yılında üçüncü kez sadrazamlığa tayin edilmiştir. Bu son sadaret günleri fazlasıyla kısa, takriben 2 ay kadar sürmüştür. Bu son veziriazamlığından alınması İstanbul'da çıkan büyük yangın ve Paşa'nın kethüdası Veli Efendi'nin maharetsizliği ve uygunsuz tavırlarıyla infial yaratmış olmasına atfedilmiştir. Buna Paşa'nın yaşlanmış olması ve rakipleriyle mücadele edecek durumunun ve hizbinin olmayışı da ilave edilir. Vezareti de elinden alınan Paşa, Magosa'ya gönderilir. Ancak Bıyıklı Ali Paşa'nın sadarettten azl ve sonrasında katl edilmesiyle Paşa, yine Mısır valisi olarak atanır. Buradaki idaresinden memnun kalmayan zümrenin çalışmaları sonucu görevinden alınıp Anadolu valiliğine atanmış ve Kütahya'ya geçmiştir. Burada 14 Ağustos 1758'de 69 yaşında iken vefat etmiş ve naaşı bir süre medfun kaldıktan sonra İstanbul'a nakledilmiştir. İstanbul'da adıyla anılan bir külliyesi olan Paşa'nın tarih, coğrafya, tıp vs. sahalara dair sekiz yüze yakın kitap bahşettiği eserde belirtilmiştir. Paşa'nın devrin edip ve özellikle vakanüvislerine itibar vererek kültür ve hamilik sahasında da etkin olduğu kaydedilmiştir.

Paşa'nın özellikle sadaret dönemi içerisinde devlet birimlerine yapılan tayinlere müdahil olarak bu sayede devlet merkezinde kendi hizbini yaratmasının ve bu durumun taşrada görevdeyken merkezle bağlarının kopmamasını sağladığı üzerinde durulur. Ayrıca Paşa'nın gerek sadaret ve gerekse taşrada vazife aldığı dönemlerde diğer rical ve beylerle girişmiş olduğu mücadeleler onun siyasi istikbalinin şekillenmesinde olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte işin ekonomik boyutu da ihmal edilmeden sunulmaya çalışılır. Paşa, Saray'dan yetişen ve devletin merkeziyetçi yapısını kuvvetlendirmeye çalışan ve sert tedbirlere başvuran bir sadrazam olarak resmedilir. Ancak Paşa'nın valilikler yaptığı sırada geniş kapı halkı sayesinde merkezin isteklerini yerine getirmeme ve kendisinden istenilenleri geciktirme gibi tutumlara girişmiş olması onun merkeziyetçi devlet düşüncesine ters düşer mahiyettedir. Ali Paşa'nın, bir paşanın yanında değil de Saray'da yetişmiş bir devlet adamı olarak ortaya çıkması ve yükselmesi önemli ve farklı bir durum olarak kitapta arz edilir. Zira paşa kapısında yetişerek ilerlemiş olan Tarihçi Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806) devlet merkezinde bürokrasiden yetişmeyen kimi devlet ricali için genel devlet işlerine ve özeldede ise Avrupa ahvaline vakıf olamamalarını üst perdeden tenkidî, iğneleyici ve istihzalı bir şekilde dile getirmesi hatırlandığında Paşa'nın bu yönünün vurgulanması önemli hâle gelmektedir. Paşa'nın bir başka önemli özelliği ise kapı halkının büyük miktarlara, yaklaşık 10.000 gibi bir rakama kadar ulaşmış

olmasıdır. Osmanlı ordusunun azami mevcudunun 60.000 ila 70.000 arasında sınırlanmış olduğu ve 1540'larda veziriazam dahil tüm kubbenişin vezirlerin kapı halkının -mahiyet itibarıyla 18. asırdan farklılıklar göstermesi bir tarafa- 5000'i bulmadığı düşünüldüğünde Paşa'nın sahip olduğu bu miktarın büyüklüğü daha rahat anlaşılır. Paşa'nın sahip olduğu ve kendisine padişah ve devlet ricali nezdinde itibar ve kudret sağlayan kapı halkının oluşumunun kökenleri onun elindeki maddi imkanlar, kurduğu ve sahip olduğu ilişkiler ağında aranmıştır. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu kapı halkının oluşumunda devlet gelirleri ana unsur durumundadır. Paşa'nın geniş kapı halkıyla, bazı valiliklere kısa süreli tayinleri hususunda bir yerde aramış edilemediği serzenişini dile getirmesi, biraz mübalağalı sayılabilecek bir ifadeyle de olsa at sırtında görev yerine giderken başka bir yere tayin edilmesi hadisesi, atanılan yerin kısacası buradaki devlet idaresini sektedar ettiğinin zımnen ifadesidir.

Paşa'nın maddî ilişkileri, öldükten sonra ortaya çıkan mal varlığı eldeki veriler ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır. Sunulan veriler ışığında Paşa'nın öldükten sonra ortaya çıkan borçları ve hatta devrin hükümdarının bu borçların bir kısmının silinmesi hususundaki kararı da göz önüne alındığında Paşa'nın servetinin çok büyük miktarlarda olmadığı tebellür eder.

Arşiv verileri ve kitabî kaynaklara dayanılarak ortaya konan Paşa'nın biyografisindeki önemli eksikliklerden birisi yazarı tarafından belirtildiği gibi Paşa'nın bizzat olaylar karşısında kendi görüş ve düşüncelerini aksettiren kayıtların yetersiz olmasıdır. Babasının ölümünden kısa süre sonra onun biyografisini kaleme alan ilmiyeden oğlu İsmail Efendi'nin de belki onun hakkındaki bazı bilgilere sahip olmaması, tarihe dair bir eser kaleme alma tecrübesinin yetersiz oluşu bu konuda önemli bir boşluğu doldurması beklenen eserin bu ihtiyacı karşılayamaması hâlini ortaya çıkarmıştır. Bu eksiklik bir tarafa, bu eser 18. asrın bu önemli simasının hayat hikayesini ve faaliyetlerini arşiv ve kitabî kayıtlar ışığında derli toplu ana bir çerçeve içinde sunması ve anlatısıyla Osmanlı tarihçiliğinde sayısı nisbeten az olan bu türden biyografik çalışmalar sahasına önemli bir katkı yapmakta ve gölgede kalmış bir sadrazamı tarih sahnesine taşımaktadır.

Davut Erkan

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi